

traži svoje osvjetljavanje i što su određena razdoblja istorije Bosne i Hercegovine u XIX stoljeću samo u najopštijim linijama markirana.

Potrebitno je, na kraju, istaći da pomenute primjedbe, više metodološke prirode, ne umanjuju vrijednost napora i rezultata koji je postignut objavljanjem Papićeve knjige o istoriji srpskog školstva u Bosni i Hercegovini. Knjiga prije svega sadrži vrijedne podatke koje je autor brižljivo prikupio u arhivima i raznim, širem krugu čitalaca, često nepristupačnim i rijetkim časopisima i novinama. Shvatajući školstvo u svom širem značaju, što je potpuno ispravno, pisac nas je u ovoj knjizi upoznao s prvim domaćim piscima u redovima Srba u Bosni i Hercegovini, zatim o pedagoškoj štampi, o đačkim domovima i dr. U sažetom prikazu pobrojanih pitanja on kao da nehotice upozorava našu kulturnu javnost na potrebu da se ona šire i temeljnije obrade.

Dr Nusret Šehić

Dr Enver Redžić, AUSTROMARKSIZAM I JUGOSLAVENSKO PITANJE. Institut za savremenu istoriju, IP »Narodna knjiga«, Beograd 1977, 497 str.

Obimna studija Envera Redžića koja na iscrpan i kompleksan način govori o austromarksizmu i jugoslovenskom pitanju biće dugo vremena neophodna u proučavanju oba naznačena fenomena koja se međusobno isprepliću i prožimaju od kraja XIX vijeka do stvaranja prve jugoslovenske države 1918. godine. O pojedinim naučnim pitanjima vezanim za ovu temu pisano je i ranije u našoj i stranoj istoriografiji, ali je ovo nesumnjivo prvo djelo koje je obrađuje u cijelosti i s jasno utvrđenim metodološkim pristupom. Čitavo djelo zasnovano je na širokom istraživanju naučne literature, časopisa, štampe, objavljene i neobjavljene arhivske građe iz više domaćih (Sarajevo, Beograd, Zagreb, Ljubljana) i stranih arhiva (Beč, Prag, Amsterdam).

Termin »austromarksizam« potiče iz godina pred prvi svjetski rat, a količ se zna prvi ga je upotrijebio američki novinar i socijalista Louis Boudin. Kao ideoološki i politički pravac pojavio se krajem XIX vijeka i razvijao se u dva istorijska razdoblja koja dijeli kraj prvog svjetskog rata, odnosno, raspad Habzburške Monarhije i stvaranje prve austrijske republike 1918. godine. U ovoj studiji govori se o prvom razdoblju u kojem najuži krug teoretičara čine Karl Kaucki, Karl Rener, Oto Bauer, Rudolf Hilferding i Maks Adler. Redžić ne obrađuje austromarksizam u najširem smislu nego se s pravom ograničava na Rener-Bauerovu teoriju o nacionalnom pitanju koja je bitna za ovu temu.

Studija je podijeljena na 11 glava od kojih su prve tri uvodne. U prve dvije autor analizira korijene austromarksizma u radovima Marks-a, Engelsa i Kauckog, a u trećoj glavi govori o razvoju socijalističkog radničkog pokreta u Austriji do Brnskog kongresa 1899. godine. Narednih šest glava posvećeno je obradi osnovnih teorijskih stavova austromarksizma u postavljanju i rješavanju jugoslovenskog pitanja (glava IV—VI), kao i analizi uticaja koje je austromarksistička teorija nacionalnog pitanja imala na rad jugoslovenskih socijaldemokratskih partija za ostvarenje »istorijskog cilja jugoslavenske ideje — nacionalnog oslobođenja i ujedinjenja Jugoslavena« (gl. VI—IX). U desetoj glavi prikazani su stavovi srpske SDP prema nacionalnom pitanju, a u posljednjoj, XI glavi, data su sintetizovana zaključna razmatranja čitave prethodne materije. Ovakva kompozicija djela odražava autorovu namjeru da u središte istraživanja stavi problem teorije austromarksizma o nacionalnom pitanju i njenu primjenu u političkoj praksi austrijske socijaldemokratije i socijaldemokratskih stranaka u jugoslovenskim zemljama pod habzburškom vlašću.

Austromarksistička teorija o nacionalnom pitanju u Habzburškoj Monarhiji, prema autoru, ima korijene u radovima Marks-a i Engelsa koje su pisali o Južnim Slovenima povodom revolucije 1848/49, krize istočnog pitanja 1853/54. i krivošijskog i hercegovačkog ustanka 1882. godine. (gl. I, str. 5—22.) Jelacićevo učešće u gušenju madarske revolucije i pohod na Beč 1848/49. odredilo je negativan stav Marks-a i Engelsa prema »austrijskim« Jugoslovenima. Polažeći od činjenice da se interesima revolucije moraju podrediti interesi svakog naroda koji se nalazi u njenom neposrednom domaćaju, Marks i Engels su identifikovali nacionalne interese kao interese revolucije, odnosno kontrarevolucije. S obzirom na to da su »austrijski« Jugosloveni odigrali kontrarevolucionarnu ulogu, oni su ih u više navrata nazvali »otpacima naroda« koje je sama istorija zbog njihovog »reakcionarnog bića« osudila da nestanu s njene pozornice. Svrstavajući ih u grupu »neistorijskih« naroda, Engels odriće Južnim Slovenima sposobnost budućeg samostalnog nacionalnog razvoja. Engelsova teza o »istorijskim« i »neistorijskim« narodima, preuzeta od Hegela, ušla je u modifikovanom obliku u ideološko nasleđe austromarksizma. U kritici ove teorije Redžić ukazuje da ju je prevazišao sam istorijski razvoj.

U osnove svoje teorije o nacionalnom pitanju austromarksisti su ugradili Marksova i Engelsova shvatanja o istorijskoj ulozi velikih i malih naroda i država, istorijskom mjestu Austrije i opravdanosti njenog postojanja s obzirom na njenu ulogu u sprečavanju turskog prodora u Evropu i zaštite evropske demokratije od despotije ruskog carizma. Osim ovih i još nekih vanjskih faktora, na putu stvaranja jugoslovenske države Marks i Engels su računali i sa unutrašnjim teškoćama koje nameće vjerska netolerancija između pravoslavnih, katolika i muslimana koji su podijeljeni u tri nepomirljiva tabora.

U drugoj glavi (s. 23—46) autor je obradio stavove Karla Kauckog o modernoj naciji, austrijskom nacionalnom problemu i nacionalnom oslobođenju Južnih Slovena. Teoretičari austromarksizma oslanjali su se na radeve Kauckog, a često su se s njim savjetovali i u praktično-političkim pitanjima svoje partije. Otuda su navedena pitanja koja Redžić razmatra od velikog značaja za ovu temu.

U obrazovanju moderne nacije Kaucki poseban značaj pridaje teritoriji, geografskom i vojnom položaju, saobraćaju i jeziku. Ispred svih navedenih faktora stavlja zajednicu jezika. U modernom kapitalističkom društvu jezgro nacije čini proletarijat čiji će interesi i pogledi određivati budući razvoj nacije. Mada je Kaucki nacionalnu državu smatrao najpotpunijim oblikom moderne države, on je bio za federalno preuređenje Monarhije kako bi se spriječile težnje za njenim razbijanjem. Samostalnoj jugoslovenskoj državi pretpostavio je austrijsko-balkansku i dunavsku federaciju kao mogućnost i realnu formu za ujedinjenje Južnih Slovena.

U trećoj glavi (s. 47—56) obrađena je istorija socijalističkog radničkog pokreta u Austriji od njegovih prvih organizovanih oblika do usvajanja nacionalnog programa u Brnu 1899. godine. Radnički pokret u Austriji potcenjivao je nacionalno pitanje sve do potkraj XIX vijeka. Godine 1867. istaknuto je »da je gledište koje dijeli radnike prema porijeklu i jeziku nespojivo sa idejom proletarijata«, a u prvom nacrtu programa austrijske socijaldemokratije pravo samoopredjeljenja definisano je kao demokratsko, a ne nacionalno pitanje. Takođe je smatrano da se nacionalno pitanje rješava ostvarivanjem socijaldemokratskih principa. I poslije Hajnfeldskog kongresa (1888. g.), pod uticajem SDP Njemačke, austrijska SDP ignoriše nacionalni problem i svojom istorijskom zadaćom smatra modernizaciju Austrije. Prekretnica nastupa Badenijevom jezičkom reformom i konferencijom njemačko-čeških socijaldemokrata u Pragu 1897. godine koji su nacionalno pitanje stavili na dnevni red. Iste godine, na Kongresu u Beču austrijska SDP podijeljena je u pet samostalnih nacionalnih SDP (njemačka, česka, poljska, italijanska i jugoslovenska). Ujedno su otvorene diskusije o nacionalnom pitanju koje su privredne kraju izradom i usvajanjem poznatog Brnskog nacionalnog programa 1899. godine koji će ostati na snazi sve do 1918.

Naredne tri glave (IV—VI- s. 57—190.) posvećene su analizi ideja Karla Renera, Ota Bauera i Viktora Adlera o nacionalnom pitanju. Shvatanje Marks-a, Engelsa i Kauckog da je nacija prvenstveno zajednica jezika, teoretičari austro-marksizma nisu slijedili. Prema Reneru, naciju određuje ličnost, a ne teritorij i druga vanjska obilježja. Nacija predstavlja personalnu uniju jezika, kulture i istorije. U svom prvom radu »Država i nacija« (1899. g.) Rener je pisao da nacionalno pitanje predstavlja u osnovi kulturno pitanje. U svojim narednim radovima on se opredijelio za personalni princip prema kome nacija treba da se organizuje slično vjerskim zajednicama, ali zbog nacionalne izmiješanosti stanovništva u Austriji neophodno je kombinovati teritorijalni i personalni princip. Brnski nacionalni program usvojio je princip teritorijalne, a ne personalne autonomije. Oba ova principa razrađivana su i dalje, a povezivala ih je činjenica da su oba odbacivala pravo nacija na samoopredjeljenje i čuvali integritet Monarhije. Rener odbacuje svaku mogućnost rješenja jugoslovenskog pitanja izvan Monarhije. Trebalo je da Jugosloveni umjesto vlastite samostalne države uživaju prednosti velikog državnog prostora austrijske i balkanske federacije.

Svoje osnovne teze o nacionalnom pitanju Oto Bauer razradio je u knjizi *Pitanje nacionalnosti i socijalna demokratija* koju je objavio 1907. godine. Nacija je definisana kao zajednica karaktera koja je nastala iz zajednice sudbina.

U svom istorijskom razvoju nacija se formirala u nekoliko faza. Prvobitne nacije predstavljaju zajednicu porijekla, zatim se u uslovima privatnog vlasništva pretvaraju u kulturnu zajednicu koja se cijepa u »vladajuće klase« i »kmetove nacije« kojima pripadaju eksploatisane klase. Tek socijalizam pruža mogućnost ujedinjavanja čitavog naroda u kulturnu zajednicu, u naciju. Bauer daje prednost višenacionalnoj državi i uvodenje autonomije na personalnom principu osiguralo bi nacijama u Austriji jednake uslove za razvoj. Dualizam je opasnost koja prijeti egzistenciji Monarhije i njegovo prevaziilaženje je neophodno. Za Bauera je realna pretpostavka za to formiranje jugoslovenske autonomne jedinice koja bi predstavljala rješenje jugoslovenskog pitanja. Na kraju rata on je, u okviru lijevog krila partije, prihvatio princip samoopredjeljenja nacija i pravo Slovenaca, Hrvata i Srba da se ujedine u jedinstvenu jugoslovensku državu.

Za razliku od Renera i Bauera vodstvo austrijske socijaldemokratije sa V. Adlerom na čelu odlučilo se za teritorijalni princip nacionalne autonomije koji je usvojen na partijskom kongresu u Brnu. Za to je bio najzaslužniji V. Adler, čije je shvatanje jugoslovenskog pitanja došlo do izražaja na Jugoslovenskoj socijalističkoj konferenciji u Ljubljani 1909. i u toku priprema za internacionalnu socijalističku mirovnu konferenciju u Štokholmu 1917. godine. On je ostao dosljedan suštini Brnskog nacionalnog programa i očuvanja integriteta Monarhije. Da bi spasio partiju, Adler je prihvatio nacionalni program lijevog krila i stvaranje jugoslovenske države kao političku realnost.

U sljedeće četiri glave (gl. VII—X, s. 190—430) autor je obradio stavove socijaldemokratskih stranaka u jugoslovenskim zemljama pod habzburškom vlašću i SDP Srbije prema jugoslovenskom nacionalnom pitanju. U svakoj glavi dat je pregled razvoja radničke klase i socijalističkog radničkog pokreta u pojedinim zemljama do njihovog konstituisanja u socijaldemokratske stranke. Nakon toga autor je iscrpno pratio njihove stavove prema nacionalnom i jugoslovenskom pitanju koje su zauzimale u svojim programima, na socijalističkim konferencijama (Ljubljana 1909, Beograd 1910), a isto tako povodom određenih krupnih istorijskih događaja, kao što su aneksiona kriza 1908, balkanski ratovi 1912—1913, prvi svjetski rat i stvaranje jugoslovenske države 1918. godine.

Jugoslovenske socijaldemokratske stranke u jugoslovenskim zemljama djeluju u uslovima sve većeg produbljanja krize u Habzburškoj Monarhiji i zaoštravanju nacionalnih suprotnosti u okviru kojih se sve više nametalo jugoslovensko pitanje. U osnovi sve socijaldemokratske stranke u jugoslovenskim zemljama bile su jugoslovenski opredijeljene, ali je državno-politička podijeljenost ovih partija odredila razlike njihovih pogleda o putevima koji vode ka ujedinjenju. Shvatanje da su Jugosloveni jedan narod nije bilo dovoljno da se stvari jedinstven program koji bi bio osnova za zajedničku političku akciju. Dok je na jugoslovenske SDS u okviru Austro-Ugarske snažno uticala austromarksistička teorija nacionalnog pitanja, SDP Srbije, zahvaljujući D. Tucoviću, stvorila je vlastitu koncepciju rješenja jugoslovenskog pitanja.

Značajnu pažnju Redžić je posvetio prvoj Jugoslovenskoj socijalističkoj konferenciji održanoj u Ljubljani 21. i 22. XI 1909. godine. Prisustvovali su joj predstavnici svih jugoslovenskih SDS iz Monarhije i SDP Srbije uz aktivno

učešće V. Adlera, Renera i drugih vođa austrijske SDP. Na konferenciji je usvojena tzv. »Tivolska rezolucija«, u kojoj se predviđa rješenje jugoslovenskog pitanja na osnovama Brnskog nacionalnog programa i u formi nacionalne kulturne autonomije u okvirima Monarhije koju treba preuređiti u demokratsku narodnu republiku. Ova rezolucija, naglašava autor, predstavljala je stvarno nacionalni program jugoslovenskih SDS u Monarhiji sve do pred kraj prvog svjetskog rata. Srpska SDP usvojila je rezoluciju prve balkanske socijalističke konferencije kao svoj nacionalni program. Ona predviđa federativnu balkansku republiku kao najbolji oblik za rješenje nacionalnog pitanja na Balkanu. Ovdje se Redžić nije upuštao u detaljnije analize odnosa SDS Bosne i Hercegovine prema ove dvije rezolucije s obzirom na postojeću interpretaciju tog odnosa u istoriografiji (vidi: Nikola Babić, *Rat, revolucija i jugoslovensko pitanje u politici Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1974).

Jugoslovenskom pitanju za vrijeme balkanskih ratova takođe je posvećena značajna pažnja s obzirom na to da su ratni uspjesi Srbije izazvali plimu jugoslovenskog pokreta u Monarhiji. Redžić konstatiše da jugoslovenske SDS u Monarhiji nisu shvatile značaj balkanskih ratova za ostvarenje devize »Balkan balkanskim narodima« nego su se uključile u živu antiratnu kampanju austrijske socijaldemokratije. Redžičeve interpretacije i ocjene čitave materije vezane za problem balkanskih ratova i jugoslovenskog pitanja (kao i neke ranije) ukazuju na potrebu daljeg istraživanja i proučavanja ovih složenih pitanja.

Odvajanje jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka u Monarhiji od austrijske SDP počelo je u posljednjim godinama prvog svjetskog rata. Poslije februarske revolucije u Rusiji 1917. godine došlo je do promjene političkih odnosa u Monarhiji. Postavljeni su zahtjevi za prekid rata, uspostavljanje mira i demokratizaciju političkog života. Jugoslovenska ideja postaje »nenadoknadiv program i putokaz za oslobođenje i ujedinjenje Jugoslavena«. Princip samopredjeljenja koji je oktobarska revolucija proklamovala kao osnovu njenog mirovnog dekreta s oduševljenjem su prihvatile jugoslovenske SDS u Monarhiji jer su u njegovom provodenu vidjele put ka oslobođenju i ujedinjenju Jugoslavena.

Odbacivanjem nacionalnog programa austrijske SDP jugoslovenske SDS, iz više razloga, nisu uspjele da stvore sopstveni revolucionarni program rješenja jugoslovenskog nacionalnog pitanja, pa su se našle »... na začelju jugoslovenskog pokreta koji je pod vodstvom gradanskih partija ušao u završnu fazu borbe za oslobođenje i ujedinjenje Jugoslavena u jedinstvenoj jugoslovenskoj državi«. To je bila skupa cijena, veli autor, koju su platile jugoslovenske SDS u Monarhiji slijedeći nacionalni program austrijske SDP.

Austromarksistička teorija nacionalnog pitanja — piše Redžić — doživjela je na jugoslovenskom tlu svoj potpuni slom. Dva oprečna istorijska fenomena, austromarksizam i jugoslovensko pitanje nisu se mogla pomiriti. Prvi je išao za očuvanjem integriteta habzburške podunavske države, a drugi za stvaranjem političkog integriteta Jugoslavena.

Mada studija Envera Redžića nije bez određenih slabosti, treba reći da je ona, u cjelini uzevši, veoma uspjela. Autor je postavio i rasvijetlio niz zna-

čajnih pitanja, iako će neka od njih, kao na primjer problem uticaja liberalno-buržoaske ideologije na austromarksizam ili tretman balkanskih ratova i s njima u vezi jugoslovenskog pitanja, sigurno biti predmet naučne diskusije i daljih istraživanja. Dosta prostora u Redžićevoj studiji posvećeno je analizi privrednih i društveno-političkih uslova u kojima se formirala radnička klasa i razvijao radnički pokret u jugoslovenskim zemljama. Međutim, stiče se utisak da prilikom donošenja određenih zaključaka o politici i djelovanju pojedinih jugoslovenskih socijaldemokratskih stranaka, a posebno Socijaldemokratske stranke Bosne i Hercegovine, ti uslovi nisu u dovoljnoj mjeri uvažavani. Autor je takođe propustio da u popis literature uvrsti nekoliko značajnih novijih djebla koja se odnose na njegovu temu (studije Nikole Babića, Ibrahima Karabegovića, Stojana Kesića, Sengija Dimitrijevića). Bez obzira na ove primjedbe, djelo Envera Redžića predstavlja krupan naučni poduhvat i vrijedan doprinos našoj istorijskoj nauci. Pisano je sa veoma širokim poznavanjem materije, a uz to lijepim i bogatim jezikom, što nije uvijek odlika istoriografskih radova.

Redžićeva knjiga nastala je kao plod dugogodišnjeg rada autora na izučavanju nacionalnog pitanja. Njoj su prethodili brojni članci i rasprave. To je omogućilo piscu da kao prvi u jugoslovenskoj istoriografiji cijelovito obradi istoriju i teoriju austromarksizma o nacionalnom pitanju, kao i nacionalnu politiku socijaldemokratskih stranaka u jugoslovenskim zemljama.

Dr Ilijas Hadžibegović

Dr Ahmed Hadžirović: SINDIKALNI POKRET U BOSNI I HERCEGOVINI 1918—1941. Izdanje Instituta za istoriju u Sarajevu i Izdavačke organizacije »Rad« u Beogradu, Beograd 1978, 501 str.

Relativno obimna istoriografska literatura o bosanskohercegovačkom radničkom pokretu do 1941. godine obogaćena je još jednom monografskom studijom dra Ahmeda Hadžirovića o sindikalnom pokretu u Bosni i Hercegovini između dva svjetska rata. Hadžirović je do sada o ovoj temi napisao više radova manjeg obima i monografiju pod naslovom *Sindikalni pokret u Bosni i Hercegovini 1935—1941*. Rezultate svojih ranijih istraživanja, prezentiranih naučnoj javnosti, autor je ukomponovao u novoizašlu studiju, s tim što ih je osvježio novim podacima. Konceptualni, pisac je studiju podijelio na pet poglavlja, i to: 1. Uvod, 2. Privredne prilike, 3. Sindikati u Bosni i Hercegovini i njihove organizacije, 4. Borba radnika za poboljšanje ekonomskog i socijalnog položaja i 5. Odnos političkih partija i državne vlasti prema sindikatima. Svako od ovih poglavlja podijeljeno je na dva i više potpoglavlja. Na kraju knjige dati su: spisak izvora i literature, registar ličnih imena i registar geografskih imena.

Da bi dao zaokruženo i naučno fundirano djelo, pisac je izvršio opsežna istraživanja arhivske građe i publikovanih izvora. Isto tako je konsultovao